

Volný čas a sféra pracovního zaměření

V optimistických pojetích významu volného času se objevuje velice často myšlenka, že *ve volném čase dochází k vlastní realizaci lidské osobnosti*. Volný čas, jak známo, má několik funkcí. Přeceněním významu této jeho složky může být sice zdánlivě zdůrazněn význam tohoto společenského fenoménu vůbec, dochází ovšem k určitému zjednodušení.

Sféra volného času může existovat pouze vedle sféry času pracovního. Je nesporné, že způsob využití volného času závisí ve značné míře na pracovní náplni. V období vědeckotechnické revoluce se vedle profesí, u kterých existuje ostrá hranice mezi obsahem a složitostí pracovní činnosti a náplní volného času, objevují stále více taková povolání, ve kterých tento předěl začíná mizet. Tím ovšem není nijak ohrožena relativní svoboda činnosti uskutečňujících se v rozmezí označovaném jako volný čas.

V některých typech zaměstnání se ve volném čase obvykle kompenzuje pracovní únava a činnosti realizované ve volném čase se výrazně odlišují od pracovního zaměření. V jiných zaměstnáních ovlivňuje pracovní činnost sféru volného času natolik, že se jedinec nedokáže ve svém volném čase vymanit z pracovního stereotypu a plně se realizovat. Ve zbývajících typech profesí (povolání převážně intelektuálního charakteru) je volný čas věnován spíše sebevzdělávání a zvyšování kulturní úrovně. Přitom zde neberu v úvahu odlišení činností podle toho, zda náleží do oblasti volného času, či do sféry takzvaného času polovolného. Názory badatelů se ostatně v tomto směru různí. V určitých druhích povolání je tedy prostor volného času věnován pokračování pracovního zaměření, i když třeba poněkud v jiné formě. Je to v těch oblastech lidské činnosti, kde se povolání stalo spíše posláním a kde se jedinec jako osobnost plně realizuje ve sféře pracovního zamě-

ření. (Což ovšem nelze ztotožňovat s pracovní dobou.)

Bylo by však přinejmenším nerozumné vytvářet na základě těchto zjištění jakousi preferenci některého ze „stylů volného času“. Tato skutečnost nás vede k požadavku, aby vědecká šetření zabývající se zkoumáním charakteru činností volného času maximálně sledovala diferenciatní a stratifikační faktory.

Několik poznámek k realizaci sociologického výzkumu osobnosti učitele

Možnost zkoumání osobnosti učitele se objevila při výzkumu sociálních pozic, socioekonomického statusu a společenských rolí učitelů a ředitelů ZDS, který uskutečnil Ústav sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství na pedagogické fakultě UK, a to ve státním plánu badatelského výzkumu. Výzkum se realizoval v letech 1968–1971.

Bylo zkoumáno několik větších tematických okruhů, mezi nimi také problematika volného času. Pro sběr informací byl použit dotazník, doplněný z organizačních důvodů pouze u části šetřených jedinců (kolem tisíce respondentů mladších třiceti let) plně standardizovaným záznamem časového rozvrhu. Není bez zajímavosti, že v tomto v podstatě samostatném souboru „mladých ředitelů a učitelů“ chybí jedna skupina: ve vzorku 600 ředitelů úplných ZDS ve větších lokalitách nebyl žádný ředitel mladší třiceti let.

Jedním z účelů časového snímku bylo zjistit rozdíly v rozsahu volného času v týdnu před pracovní sobotou a v týdnu s úplným víkendem (takové bylo tehdy uspořádání pracovní doby).

K ostatním problémovým okruhům výzkumu patřila mezi jiným stabilizace učitelského povolání a ředitelské funkce, sociální mobilita učitelů a ředitelů, potřeba dalšího vzdělávání a způsob doškolování, autorita ve škole a na veřejnosti, sociální orientace při rozhodování, rozsah a míra

učitelských povinností na škole i mimo ni.

Zkoumanými jevy se ze sociologického hlediska dosud nikdo u této socioprofesionální skupiny hlouběji nezabýval. Zodpovědná vědecká příprava si proto vyžádala právě takovéto zaměření výzkumu, i když jsme si byli vědomi určitých nesnází a nedostatků, které z něho plynou. Jakkoli je výzkum značně obsáhlý, řeší, jak je patrné, řadu rozdílných problémových okruhů, což musí být pochopitelně do určité míry na úkor žádoucí intenzity. Příčinou jsou především omezené možnosti a únosnost výzkumné techniky a současně technické možnosti zpracování. Hlubkové řešení dílčích vědecko-sociálních problémů týkajících se dané socioprofesionální skupiny se může ovšem realizovat teprve na základě obsáhlých výzkumů orientačního charakteru.

Úloha pedagoga ve výchovném a vzdělávacím procesu a jeho podíl na sociálním a kulturním utváření mladé generace nebyly ještě v poměrně nedávné době dostatečně doceněny. (Máme na mysli společenské i materiální ohodnocení.) Tento fakt měl za následek mnoho negativních jevů. K nejzávažnějším náleží pokles stupně společenského prestiže učitelského povolání, pokles zájmu o práci pedagoga a současně i malý zájem nadaných jedinců z kategorie středoškolské mládeže o učitelskou profesi.

I když v nynější době dochází k určitým zlepšením, existuje v této oblasti dosud mnoho jevů a problémů, které je nutno vědecky zkoumat a dávat podnět k jejich společenskému řešení.

Jedním z cílů uvedeného výzkumu bylo proto pokud možno komplexně přistupovat ke zkoumání nejzávažnějších sociogenních faktorů charakterizujících osobnost učitele. Analýza některých empirických výsledků bude ostatně i určitým přínosem v oblasti sociologie inteligence.

Výzkum se uskutečnil náhodným výběrem v různých typech základních devítiletých škol. Základní třídění respondentů vycházelo z těchto hledisek:

- ředitel, učitel, učitelka;
- sídlo školy v obci nad 2 tisíce obyvatel (městská oblast), nebo pod 2 tisíce obyvatel (venkovská oblast);
- úplná nebo neúplná ZŠ.

Ke strojovému zpracování bylo předáno necelých 5000 dotazníků, vyplněných učiteli a řediteli ZŠ ze všech českých krajů a hlavního města Prahy. Z obvyklých statistických testů byl použit test nulové hypotézy podle χ^2 testu.¹

V nejbližší době se připravuje vědecká obhajoba vycházející z výsledků výzkumu a analýza s podrobnými závěry bude publikována ve sborníku prací *Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství*. Proto uvedu v této stati pouze některé dílčí informace a úvahy.

V problematice volného času socioprofesionální skupiny učitelů a ředitelů škol byla kromě obvyklého zjišťování rozsahu volného času věnována pozornost struktuře aktivit, které v rozmezí mimopracovní doby a volného času respondenti realizují. Struktura činnosti sociálního charakteru je ve značné míře vyjádřením hodnotového systému respondentů. Současně je nesporné, že různé druhy aktivit závisí na stupni sociální zralosti zkoumaného jedince, a naopak výběr těchto aktivit přispívá k procesu zrání.

S tím souvisela i potřeba věnovat zvýšenou pozornost věkové diferenciaci, která do značné míry určuje nejen postavení v pracovním procesu, ale i sociální pozici a status jednotlivce.

Rozsah volného času a některé závažné společenské problémy

Základní technikou — dotazníkem — byla zjišťována mezi jiným *subjektivní představa pedagogů o množství volného času*, kterým v pracovních a polopracovních dnech i ve dnech pracovního klidu disponují. Ačkoli jsme nepokládali tuto informaci za naprosto spolehlivou, přesto výsledky naznačují určité základní vztahy podstatné pro celý výzkum volného času a potvrzují v podstatě známý fakt — že totiž dispozice volného času závisí v podstatné míře na pohlaví respondenta. Teprve na dalších místech jsou faktory, jako je lokalita a dílčí statusové atributy (vzdělání, kvalifikace, věk, výše příjmu a jiné).

Zatímco 30–40 % ředitelů všech typů škol právě tak jako učitelé venkovských a městských škol vždy uvádějí, že ve všed-

¹ Podrobné údaje o zaměření a realizaci tohoto empirického šetření jsou obsaženy v článku M. Mrkosové *K sociologickému výzkumu osobnosti*

učitele v bulletinu *Mládež a společnost* č. 3/1970 62–73, SPN, Praha.

dni den disponují, podle svého odhadu, dvěma hodinami volného času, učitelky obou typů škol uvádějí pouze jednu hodinu osobního volna denně.

V sobotu, dokud byla pracovním dnem, se zlepšuje situace pouze u mužů vyučujících na vysokých školách ve větších lokalitách. Ženy z venkovských škol a vysoké procento učitelek z městských škol uvádějí dokonce, že v tento den nemají žádný volný čas. Teprve v den pracovního klidu odhadnuté množství volného času stoupá, a to u mužů na 4–6 hodin, u žen pak pouze na 3–4 hodiny.

Subjektivní odhad učitelů o množství volného času, který mají k dispozici, byl doplněn ještě jejich názorem na to, zda považují toto kvantum za dostačující. Ve stupnici o pěti možnostech se nejvíce objevují odpovědi hodnotící rozsah volného času jako „málo dostačující“ nebo odpovědi typu „mohlo by ho být více“. Vysoké procento odpovědí charakterizujících volný čas jako „naprosto nedostačující“ se vyskytuje ve skupinách učitelek obou typů škol.

Za plně dostačující považuje svůj volný čas nejméně respondentů. Porovnat subjektivní odhad volného času s údaji obsaženými v časovém snímku bude možné pouze v souboru „mladých učitelů a ředitelů škol“ do věku třiceti let. Také závislost těchto údajů na stavu, počtu dětí v rodině a jiných faktorech bude předmětem podrobnějších analýz.

Ať již se jedná o objektivně malé množství volného času či subjektivní pocit nedostatku času pro osobní potřebu, příčiny této skutečnosti se obvykle hledají v předimenzované oblasti činnosti mimo pracovního charakteru.

Jedna z pracovních hypotéz výzkumu předpokládala značné časové ztráty vzniklé dojížděním do zaměstnání. Výzkum tyto předpoklady vyvrátil. Více než polovina respondentů v každé skupině uvádí maximálně 16–30 minut času stráveného denně cestou do zaměstnání a zpět.

Můžeme se tedy právem domnívat, že *časové ztráty v mimopracovní době se týkají spíše práce v domácnosti, nevyužívání služeb, obstarávání nákupů, různých pochůzek apod.* Odpovědi na otázku zjišťující úroveň a využití služeb nám v tom daly za pravdu. Ačkoli většina respondentů žijících v městských lokalitách klad-

ně hodnotí úroveň služeb, používá jich buď částečně, nebo vůbec ne. Respondenti žijící na venkově jednoznačně uvádějí, že v místě jejich bydliště žádné služby nejsou. Pokud jsme se přímo tázali respondenta na to, které okolnosti a v jaké míře jej nejvíce připravují o čas, byla – zejména ženami – uváděna práce v domácnosti, a to ve „velké míře“. Přitom lokalita bydliště a působnosti naprosto nerozhodovala.

Stupněm intenzity označovaným „ve velké míře“ určily dále shodně všechny skupiny ředitelů i učitelů účast na veřejné činnosti, ve společenských funkcích apod. U žen jsou to „ve velké míře“ vlastní rodinné problémy, které je, podle jejich výpovědi, připravují o osobní volný čas.

Intenzita „částečně“ je ženami přisuzována obstarávání nákupů, pochůzkám apod. Překvapivým zjištěním bylo velmi malé procento respondentů (ve všech skupinách), kteří uvedli péči o vlastní děti a výchovné problémy s nimi jako jednu z okolností připravujících je o čas. Příčina spočívá zčásti ve věkovém složení pedagogů na našich školách. Většina ředitelů škol je ve věkovém rozmezí 36–50 let, ředitelů škol ve větších aglomeracích dokonce v rozmezí 51–60 let. U učitelů je situace obdobná. Pouze na 30 % učitelek venkovských škol je ve věku 26–30 let.

Souhrnně lze konstatovat, že práce v domácnosti, péče o vlastní děti a obstarávání nákupů (tedy vesměs činnosti pohlcující největší sumu mimopracovního času) zabezpečují tradičně převážně ženy.

Jak je patrné, již pouhé zjišťování rozsahu volného času odkrývá mnohem hlubší a znepokojivé sociální jevy. V naší společnosti se stala ekonomická nezávislost a samostatnost ženy samozřejmostí. Masové zapojení žen do pracovního procesu, trvající již více než dvě desetiletí, je největším argumentem pro skutečné zrovnoprávnění ženy. Tato realita, projevující se kladně zvláště v národním hospodářství, má však i svou negativní stránku. Existuje řada povolání, ve kterých jsou ženy nejen pouze rovnocennými partnery mužů, nýbrž v nich naprosto převládají. Jedním z těchto oborů je také učitelství. Ovšem takzvaná feminizace školství se nevyskytuje pouze v našem státě. Vznik tohoto sociálního jevu a současně sociálního problému má hlubší příčiny. Nepří-

hlížet k nim by znamenalo problémy zjednodušovat a konstruovat nesprávné závěry. Někteří badatelé se zamýšlejí nad tím, zda je učitelství povoláním skutečně vhodným pro ženy (viz Michael Belok, *Teachers, role, analysis and novel*, in: Sociological Bulletin 2, 1965, č. 3, s. 143—149). Je nesporně společensky nanejvýš potřebné pokusit se o zvýšení prestiže učitelského povolání a učinit je tak přitažlivé i pro muže.

Výzkumem bylo zjištěno, že v českých krajích je z celkového počtu pedagogů ZDS zpravidla kolem 70 % žen. Přitom *feminizace ZDS se týká především venkovských škol*, kde počet žen činí téměř dvojnásobek počtu mužů. Jak jsem již uvedla, za venkovskou oblast byly ve výzkumu pokládány obce do 2 tisíc obyvatel, kde zpravidla není jiná škola než ZDS. V obcích nad 2 tisíce obyvatel (městská oblast) je počet učitelů v průměru jen o málo nižší než počet učitelek. Přitom celkově je zde učitelstva více než na školách venkovských. Výjimku činí pouze Praha, kde na školách působí dokonce až 83 % žen.

Při obsazování funkce ředitele škol však dochází k určité diskriminaci učitelek. (V tomto okamžiku neberu ovšem v úvahu faktory vzdělání a celkové kvalifikace jako základní předpoklad pro výkon funkce ředitele školy.)

Nejvýrazněji se tento jev projevuje na ZDS ve větších lokalitách (funkce ředitele zde nabývá i určitého stupně společenské prestiže), kde ve funkci ředitele pracuje pouhých 10 % žen. V obcích s méně než dvěma tisíci obyvatel stoupá počet ředitelek škol na 17 % a ve funkcích ředitelek jednotřídních škol působí již dokonce 42 % žen. Zde pracuje ředitel sám, bez učitelského sboru a ve ztížených podmínkách. Muži mají o tuto funkci pravděpodobně menší zájem, i když právě zde by byl muž ve funkci ředitele nejvíce na místě. Ředitel zde totiž musí zajišťovat nejen údržbu školy, její provoz, ale sám se též do určité míry fyzicky aktivně podílet na utváření svého pracovního prostředí.

Ačkoli naše společnost dala ženě ekonomickou i společenskou nezávislost, zůstává znepokojivým a velice vážným faktem, že ji nedokázala zbavit stěžejní sociální péče o domácnost, děti a rodinu.

Neustálé stressové situace vznikající u žen z povinnosti plnit komplex navzájem si odporujících rolí vyúsťují posléze často v určité negativní projevy nejrůznějšího charakteru. Jedním z nich je například zdravotní stav respondentů. Učitelky uvádějí mnohem častěji než učitelé a ředitelé zdravotní potíže, od lehčích až po vážné stavy — nervové a duševní choroby.

Závažná zjištění podobného druhu nesmějí zůstat bez povšimnutí a bez snahy o provedení postupné nápravy. Vždyť zde se již nejedná pouze o dospělé jedince, členy šetrně socioprofesionální skupiny, ale zprostředkované především o výchovu budoucích generací.

Nedobrá situace žen-učitelek se v tomto směru projevuje i v problémech sociálněmobilitního charakteru. Více než 80 % učitelek v obou skupinách (tj. vyučujících na školách venkovského i městského typu) nemá zájem o vyšší funkci, než je ta, kterou právě zastává. Jejich kolegové mají o funkci ředitele nebo inspektora nesrovnatelně větší zájem.

Učitelské povolání patří pravděpodobně k nejstabilizovanějším v našem státě. Zdrucující většina respondentů by nikdy neopustila své povolání a také značná část by si jich vybrala znovu učitelství jako celoživotní profesi. Relativní četnosti ve skupinách učitelek jsou v tomto případě nejvyšší.

To znamená, že ženy mají hluboký a opravdový vztah k učitelství, ke kterému je přivedla, jak konstatuje většina, láska k tomuto povolání a k dětem. Ovšem na druhé straně povinnosti k vlastní rodině, jejichž převážná část většinou spočívá právě na ženě, neustálý zápas o získání určitého časového prostoru potřebného k sebevzdělávání i ryze osobním potřebám vede k tomu, že učitelky omezují aspirace na uplatnění svých schopností. A současně omezují i řadu jiných potřeb a zájmů působících na celkový rozvoj osobnosti.

Některé současné výzkumy volného času prokázaly, že *chce-li žena úspěšně plnit všechny své společenské i osobní role, musí usilovat o získání větších časových rezerv*. Dociluje toho především dvěma způsoby: jednak nežádoucím zkracováním fondu svého osobního volného času, jed-

nak neméně nežádoucím zkracováním svého času pracovního.²

Na základě výsledků našeho výzkumu nemůžeme prokázat, že tomu tak je i ve zkoumané socioprofesionální skupině. S ohledem na zjištěné jevy, z nichž některé jsem zde uvedla, můžeme však předpokládat, že celkové výchovné působení pedagogů-žen na škole i mimo ni je kvalitativně slabší než činnost pedagogů-mužů.

Plnění společenské role učitele vyžaduje mimo jiné i určité odstranění předělu mezi pracovní a mimopracovní dobou. Pedagog má i po skončení výuky řadu jiných povinností (příprava na další vyučování, kontrola prací zadaných žákům apod.). O jeho působení jako veřejného činitele a potřebě jeho mimoškolního výchovného vlivu se zmíním ještě dále.

Zde je nutné formulovat otázku závažného společenského dosahu: Může učitelka nebo ředitelka ZDS plnit kvalitně komplex svých rolí, když její časový fond, a tudíž i realizace řady činností má v současné době takové množství různých bariér?

K základním oblastem aktivit volného času

Neméně důležitým, ne-li důležitějším problémem bylo zkoumání obsahu a struktury činností, které respondenti ve svém volném čase realizují. Na základě zkušeností z předvýzkumu jsme předpokládali, že učitelé nebudou příliš rozlišovat mezi činnostmi, kterým se věnují nejraději (typu „hobby“), a mezi aktivitami, kterým se ve svém volném čase věnují nejčastěji. Jedná se o respondenty, u kterých můžeme očekávat převažující zájem o aktivity kulturního charakteru, zájem o další sebevzdělávání — o aktivity různorodé, tvůrčí a orientované ke společenským potřebám. Ovšem na druhé straně je nutné vzít v úvahu angažovanost učitelů ve veřejném životě, jejich poměrně náročnou profesi a malé množství volného času, kterým disponují. Pokud respondent musí z těchto důvodů neustále omezovat své osobní zájmy, vznikne situace, že buď žádný dominantní zájem charakterizující jeho osobnost nemá, nebo jsou činnosti typu „hobby“ podřízeny aktivitám, kte-

rým se může věnovat navzdory neustálé časové tísní.

Rozbor výsledků informací nám tyto předpoklady zčásti potvrdil. *Značná část respondentů ve všech skupinách žádného „konička“ nemá.* U ostatních pak bez ohledu na pohlaví nebo místo působnosti převládají nejobecnější aktivity typu četba a zahrádkaření (u respondentek ruční práce), přičemž uvádějí tuto činnost jako nejčastější a současně nejoblíbenější. Přesto však uvádí část respondentů jako svého koníčka hru na hudební nástroj, zpěv nebo sportování. Nejvíce se však věnují časově nejméně náročným činnostem receptivního typu — sledování televize a poslechu rozhlasu. V pořadové škále se přitom neprojevuje rozdíl mezi jedinci žijícími na venkově či ve městě. Diferenciace podle bydliště nemá podstatný význam, také pokud se týče návštěvy kulturních zařízení a akcí (film, divadlo, výstavy).

Obecně lze tedy říci, že jako *nejčastější a současně nejoblíbenější jsou pěstovány zvláště aktivity, při kterých respondent nemusí odcházet z domova a může setrvávat v kruhu své rodiny.* V této souvislosti se objevují znepokojivé poznámky mnoha respondentů uvedené u některých volných otázek. Je konstatován určitý *počet osamění a izolace učitele* (zejména na vesnici) od ostatních kolegů a občanů. Ostatně i na otázku zjišťující interpersonální vztahy a společenské začlenění učitelů odpovídá vysoké procento respondentů, že se s nikým nestýká a žije převážně samotářsky.

Zajímavá je z tohoto hlediska *informace o společenské angažovanosti učitelů a ředitelů škol.* Ve společenských organizacích aktivně pracují ředitelé městských škol a menších škol venkovského typu (80–90 %). Ve skupině ředitelů jednotřídních škol relativní četnost účasti na veřejném životě klesá a tento trend se dále prohlubuje v obou učitelských skupinách. Veřejnou funkci zastává méně než polovina respondentek — učitelky pracující na městských školách dokonce ještě méně než učitelky na školách venkovských.

Kromě zjištění realizovaných aktivit jsme velký význam přikládali *informaci*

² Sociologický výzkum volného času obyvatel města Ostravy, který realizoval Sociologický ústav v Praze v letech 1967–1970.

o činnostech ideálních (kombinovanou otázkou zjišťující, kterým činnostem by se respondent nejraději věnoval ve svém volném čase, pokud by k tomu měl všechny podmínky a možnosti, a které okolnosti považuje pro danou zálibu za největší překážku). Měla by se zde projevit představa šetřených jedinců o nejlepší, ideální náplni volného času.

Co do frekvence rozmanitých činností se skupiny „venkov-město“ vyrovnají. Představa ideální činnosti však výrazně závisí na lokalitě, funkci, pohlaví a věku šetřeného jedince, a to mnohem výrazněji než u činností realizovaných. Ředitelé škol ve větších aglomeracích kladou na první místo potřebu dalšího vzdělávání, studia odborných časopisů a nových metod svého oboru; u ředitelů škol v menší obci a s menším pedagogickým sborem se dostává tato činnost na místo čtvrté a u ředitelů jednotřídek dokonce na místo osmé. Také charakter dalších ideálních činností u skupiny ředitelů jednotřídních škol (včelaření, aktivní hudba a výtvarné zájmy) dává skutečně tušit určitou společenskou izolaci, na kterou respondenti upozorňovali. Malý zájem o činnosti vyjadřující potřebu dalšího profesionálního a osobnostního růstu je pravděpodobně způsoben neexistencí odborné kontroly ze strany kolegů a zřejmě i veřejnosti. Na první místo se potřeba dalšího vzdělávání dostává opět u obou skupin učitelů; učitelky ji dávají na místo třetí.

Téměř ve všech skupinách jsou mezi prvořadými ideálními činnostmi četba, cestování, turistika. Také zahrádkaření (jako ideální činnost) nezávisí na bydlišti nebo věku respondenta a je na jednom z prvních míst. Pouze učitelky místo této záliby uvádějí spíše přání navštěvovat nejrůznější kulturní akce a věnovat se více sportu. Zájem o tělovýchovu je obecně výsadou mladších ročníků.

V části věnované realizovaným činnostem hovořím o vysokém podílu pedagogů na veřejném životě. Tím více překvapuje zjištění, že *v ideálních činnostech se objevuje zájem o působení ve společenských organizacích, a dokonce zájem o mimoškolní práci s mládeží na jednom z posledních míst.*

Učitelství náleželo tradičně v našich zemích k povolání s velkým sociálním významem a poměrně vysokou společenskou

prestíží. Zvláště v malých obcích stál obvykle učitel v centru společenského a kulturního dění.

I v současné době má působnost učitele nesmírný význam při sociálním a kulturním utváření mladého člověka — domnívám se, že ještě větší než kdykoli dříve, a to z několika důvodů. Obsah výuky se neustále zintenzivňuje a mění, neboť je ji nutno přizpůsobovat novým potřebám vývoje naší společnosti a ekonomiky. Škola musí dále plnit významnou úlohu v oblasti socializačního procesu dětí a mládeže. Tím spíše, že výchovné působení současné rodiny na vývoj dítěte je z různých důvodů menší, než tomu bylo v minulosti.

Předpokládáme, že k úkolům školství by se měla přiřadit v nejbližší budoucnosti další významná povinnost. Jedná se o *výchovné působení na mládež ke správnému využívání volného času.*

Empirická šetření potvrzují, že fond volného času bude i nadále neustále vzrůstat. Proto je zapotřebí připravit zejména mladou generaci na tuto realitu a vychovávat ji ke správnému a společensky žádoucímu využívání volného času. *Pedagogika volného času*, jejíž rozvoj není v řadě zemí již žádnou novinkou, bude vyžadovat maximální pomoc a podporu nejenom ze strany školy. Ovšem na malé obci, kde škola je často jedinou institucí, která je v bezprostředním kontaktu s mladými lidmi, bude tato odpovědná činnost spočívat zejména na učiteli.

Vzhledem k vysoké feminizaci školství by však tento úkol byl opět převážně záležitostí žen, o jejichž časovém fondu jsem zde již uvedla řadu údajů.

Ačkoli většina učitelů neztrácí příliš mnoho času dojížděním do zaměstnání, přesto 25 % učitelů a téměř 40 % učitelek vyučujících na venkovských školách žije v jiné obci, než je jejich působiště. (Ve skupinách ředitelů venkovských škol a učitelů městských škol jsou tyto četnosti nižší.)

To znamená, že po skončení vyučování odjíždí značná část pedagogů (zvláště působících na venkovských školách) do místa svého bydliště. Zde je pravděpodobně jedna z příčin malého zájmu těchto učitelů o veřejnou činnost nebo mimoškolní práci s mládeží.

Kromě toho, jak bylo již uvedeno, vysoký počet respondentů z obou typů lo-

kalit se zdržuje ve svém volném čase pouze v kruhu své rodiny a soustřeďuje se na své osobní záliby. Zjistit příčiny určité izolovanosti některých příslušníků této socioprofesionální skupiny vůči ostatnímu obyvatelstvu nebylo ovšem v našich možnostech.

Na základě těchto faktů a s ohledem na další údaje výzkumu se domnívám, že základní školství není na budoucí úkol výchovy mládeže k využití volného času dosud připraveno. Přes zvýšené požadavky kladené společností na školu je totiž patrné, že *učitelství kleslo z kategorie povolání nebo spíše společenského poslání na pouhý zaměstnanecký vztah*.

Řada problémů, které jsem zde nastínila, jsou celospolečenského charakteru a nenáležejí pouze do oblasti školské politiky. Jejich řešení bude nesporně dlouhodobé, značně obtížné a současně velmi zodpovědné. Je nutné mít na zřeteli, že jakékoli zásahy a úpravy, které přinesou změny v oblasti školství a zprostředkovaně v životním stylu pedagogů, se výrazně promítanou též do vývoje mladé generace.

Závěrem bych chtěla uvést, že se jednalo o výzkum extenzivní, orientačního charakteru. Základní informace zde získané hodláme dále prohloubit a zpřesnit v plánovaném výzkumu struktury sociálních činností učitelů. Aktivitu realizované ve volném čase zde budou mít pochopitelně dominantní podíl.

Podrobná analýza výsledků intenzivního výzkumu, sledujícího mnohem menší problémový okruh, nám umožní proniknout v širším kontextu do oblasti životního stylu pedagoga socialistické společnosti.

V tomto příspěvku jsem si nekladla za cíl analyzovat vyčerpávajícím způsobem rozsáhlý souhrn informací získaný uvedeným výzkumem. Uvedla jsem zde pouze některé poznámky a postřehy. Teprve hlubší a důkladnější rozbor informací, doplněný v budoucnu ucelenějším empirickým materiálem, jistě přispěje k řešení závažných společenských problémů, které se v souvislosti se sociologickými výzkumy volného času odkrývají.

Резюме

Мрксова М.: Некоторые аспекты досуга в социологическом исследовании личности учителя

Автор в статье коротко знакомит с концепцией исследования социальных позиций, социо-

экономического статуса и общественных ролей учителей и директоров общеобразовательных девятилетних школ, осуществленного в 1968 — 1971 гг. Институтом социального исследования молодежи и консультирования по воспитанию при Педагогическом факультете Карлова университета.

В исследовании в ориентационном порядке прослеживались несколько проблемных областей, напр. стабилизация учительской профессии и признаки социальной мобильности, образование учителей, авторитет учительской профессии в школе и обществе, социальная обстановка в школе и т. д. К сферам важного значения относились также проблематика досуга учителей и директоров школ.

Из исследовательских техник был использован опросный лист и полностью стандартизованная временная запись. Было обследовано всего 4871 отдельных лиц. Основная классификация в группы, с которыми работа в последствии продолжалась, была осуществлена смотря по занимаемой должности в работе, месте школы, в которой опрашиваемый работает, и по полу.

Из аспектов досуга, на котором автор прежде всего сосредоточился, кроме традиционного изучения размера досуга прежде всего прослеживалась структура деятельностей, осуществляемых опрашиваемым в промежутке досуга. Помимо множества дальнейших данных в результате исследования подтверждалась известная действительность, что самую большую величину времени поглощают внерабочие деятельности, какими есть работы по домашнему хозяйству, общение с детьми, хождение по делам и обеспечение себя покупками, причем большинство этих необходимых обязанностей обеспечивает женщина. Эта действительность оказывает широкое влияние как на сам характер деятельностей, осуществляемых на досуге, так на состояние здоровья, психику и всеобщее постоянное перегружение женщин-учительниц.

Что касается деятельностей свободного времени, реализаторы исследования предполагали преобладание приобщения к культуре на досуге. Это предположение исполнилось только отчасти. Дело в том, что преобладают общие деятельности, характерные также и для других социальных групп — чтение литературы, страивование, любительское садоводство и др. При посредстве исследования было установлено интересное и важное различие между деятельностями осуществленными и деятельностями идеальными, т. е. деятельностями, которые опрашиваемый больше всего любил бы реализовать, если бы у него были для этого все возможности и предпосылки. Учителя и директоры школ напр. в относительно значительной степени деятельно принимают участие в общественной жизни. Однако, в идеальных деятельностях деятельность на общественных постах приводится на одном из последних мест. Конечно, надо принимать во внимание — помимо аспектов основной классификации, также факторы возраста и т. п.

С общей точки зрения в статье предпочитается необходимость изучения досуга в отношении к рабочей специальности, а именно

определенной социальной группы. Этот взгляд был также одним из аспектов, которые прослеживались в приведенном исследовании.

В статье обращается внимание на подготавливаемое исследование структуры социальных деятельностей учителей, в котором проблематика досуга будет преобладающей.

Summary

Mrkosová M.: Some Aspect of Leisure in the Sociological Research of the Teacher's Personality

In her paper, the authoress briefly acquaints the reader with the conception of the research into the social position, socio-economic status and social roles of teachers and headmasters of Elementary Nine Year's Schools, carried out by the Institute of Social Research of Youth and Educational Guidance, Pedagogical Faculty, Charles University.

For orientation purposes, the research covered several problem areas — e. g. the stabilization of the teachers' profession and the features of social mobility, the teachers' professional education, the authority of the teachers' profession at school and in public, the social climate at school, etc. Problems of the teachers' and the headmasters' leisure represent a relevant problem area.

The research technique applied included the questionnaire and the fully standardized time record. Altogether, 4871 individuals were subjected to investigation. The basic classification into groups worked with henceforth was elaborated according to professional function, locality of the school where the respondent works, and sex.

One of the aspects of leisure on which the authoress primarily concentrated her attention was — besides the traditional investigation into the extent of leisure — the structure of activities realized by the re-

spondent in his leisure time. Besides an abundance of further data, the well-known fact that the greatest amount of time is absorbed by out-of-work activities (e. g. work in the household, care of children, errands and shopping) was confirmed. It is the woman who performs the majority of these indispensable duties. This fact has a far-reaching influence both on the character itself of the activities realized during leisure and on the state of health, the psychical state and the permanent general overburdening of women teachers with work.

As concerns the character of leisure activities, the researchers anticipated a predominance of activities of a cultural type. Their presumption was fulfilled only in part. Besides these activities, there are general activities characteristic also of other social groups that prevail — e. g. reading, traveling, gardening, etc. The research revealed an interesting and relevant difference between realized activities and ideal activities, i. e. activities the respondent would like to realize during his leisure, if all opportunities and pre-conditions for doing so were at hand. Teachers and headmasters take a relatively active part in public life. In the case of ideal activities, however, the activity connected with public functions occupies one of the lowest places. It is, of course, necessary to consider — besides the aspects of the basic classification — also the factors of age, etc.

From the general point of view, the paper points out the necessity of investigating leisure in relation to the working orientation — i. e. of a particular social group. This view was also one of the aspects examined in the mentioned research.

The paper calls attention to the prepared research into the structure of the teachers' social activities wherein the problems of leisure will play a predominant part.